

протоієрей Олександр ТРОФИМЛЮК*
archpriest Oleksandr TROFYMLIUK**

УДК 271

DOI: 10.35332/2411-4677.2024.24.12

ORCID.org/0000-0001-9968-6687

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:
ШЕВЧЕНКО В. ПОСВЯТА ГРИГОРІЮ СКОВОРОДІ :
З НАГОДИ 300-ЛІТНІХ РОКОВИН ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ГЕНІАЛЬНОГО СИНА УКРАЇНИ.
КИЇВ, 2024. 79, [1] С., ІЛ.**

**BOOK REVIEW:
SHEVCHENKO V. DEDICATION TO HRYHORII
SKOVORODA: ON THE OCCASION OF THE 300TH
ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF THE GENIUS SON
OF UKRAINE. KYIV, 2024. 79, [1] P., ILL.**

Є щось урочисте й водночас щемливе у ювілейних відзначеннях, дати яких міряються сотками літ і сприйняття яких ситуативно асоціюється з 300-літтям від дня народження Григорія Савича Сковороди. Адже, з одного боку, пошановуючи неперепутне значення доробку ювілянта, який проявив себе напрочуд творчо-багатогранно, ми надихаємось, славословимо, переживаємо зворушення від того, що час виявився не владним над звершеним ним. А з іншого боку, саме в такі моменти ми гостро відчуваємо швидкоплинність життя та конечність людського існування і, зводячи мости пам'яті між минулим і сьогоднішнім, крім іншого, не без

Рецензована книга є римованим осмисленням творчості видатного філософа, поета, байкаря, педагога, музиканта, релігійного мислителя Григорія Савича Сковороди. Крім помітних художньо-поетичних достоїнств твору та мелодійності його звучання варто відзначити високу культуру викладу матеріалу, його інтелектуальний рівень. У «Посвяті...» виразно простежуються такі структурні компоненти творчого «Я» видатного релігійного мислителя як «Григорій Сковорода і Ісус Христос», «Григорій Сковорода і Біблія», «Григорій Сковорода і антична філософія»,

* Доктор наук із богослів'я, професор, ректор та професор кафедри церковно-практичних дисциплін Київської православної богословської академії.

** Doctor of Theology, Professor, Rector and Professor of the Department of Church and Practical Disciplines of the Kyiv Orthodox Theological Academy.

песимізму усвідомлюємо: учасники нинішніх урочистостей за найкращих життєвих розкладів не діждуть дочекатися наступного 400-ліття. Понад те, їхні щирі й проникливі ювілейні звірвання хіба що залишаться реплікою в драмі людського духа, а то й будуть поглинуті хвилиною невмолимої ріки забуття.

Звісно, що для віруючої людини таке почуття не може бути доміантним, а тим більше виглядати як фатальність, позаяк для православного християнина / християнки земне життя є нічим іншим, ніж підготовкою до життя вічного, а земне побування тим місцем подвигу, в якому найкращі зусилля покладаються на служіння Тому, Хто є «шляхом, істиною та життям» (Ін. 14: 6).

Насамперед хотілося б висловити вітху з самої появи рецензованого твору Віталія Шевченка – багаторічного професора кафедри богослів'я Київської православної богословської академії та людини, яка в усі роки викладацької діяльності заслужено користувалася авторитетом серед студентів та професорсько-викладацького складу і чий науковий доробок надзвичайно багатий імпонує.

Щоправда, римована «Посвята Г. Сковороді з нагоди 300-літніх роковин від дня народження геніального сина України» стала для мене певною несподіванкою. Бо йдеться про нову грань творчого вияву знаного науковця та недавнього викладача філософських дисциплін, а власне про те його нове творче амплуа, з яким, як мені хвилиною здалося, автор ще й сам не зовсім звикся. Принайм-

«сковородинівський образ фонтану» тощо. Чільне місце у творі посідає «горизонтальна» проблематика. Її фокус становить непростий спектр відносин Сковороди зі своїм середовищем, яке передусім становили особи, з якими доля зводила Григорія Сковороду в часі справлення ним обов'язків домашнього вчителя, а також викладача Переяславського та Харківського колегіумів. Справжнім гімном буттю та прославою вікопомних справ мислителя стала заключна частина римованої «Посвяти...», в якій ювілянт постає у сонмі богообраних як молитвенник та небесний заступник України. Особливо вражає евристичність інтерпретаційних підходів та багатий арсенал художньо-поетичних засобів виразності. Філософія Сковороди в усій повноті її проблемно-тематичного розмаїття – це значно глибше явище, ніж може здаватися на перший погляд. Вона спонукає до глибоких богословських роздумів і здатна задовольнити найвибагливіші духовно-інтелектуальні запити часу та його знакових виразників. У кожному разі, іконічне богослів'я видатного мислителя, мова його символів, інтертекстуальні прочитання біблійного наративу та спроби подолати ексклюзивістську психологію православного богомислення та інші аспекти філософствування Сковороди дають для такого твердження чимало поживи та підстав. Розглядаючи Сковороду як Божу людину, яка набула містичного досвіду і обрала своїм життєвим кредо чеснотне

ні з попередніх розмов мені вдалося з'ясувати, що В. Шевченко наполегливо протриває називати свій твір поезією з огляду на те, що він не зовсім відповідає високим стандартам цього жанру красного письменства. Хоча особисто я як перший чи щонайменше як один із перших читачів та слухачів «Посвяти» можу з певністю сказати: твір справляє потужне психо-емоційне враження. Він звучить одично, по-оркестровому симфонічно та монументально, а що найголовніше – западає в душу та полонить уяву.

Що ж до змістової частини «Посвяти», то зізнаюся відразу: у прочитаному і почутому з авторського голосу мене вабить все або майже все. І перше, що підкуповує, так це, крім щойно згаданих художньо-поетичних достоїнств твору та мелодійності його звучання, висока культура викладу матеріалу, його інтелектуальний рівень. «Посвята» сприймається на одному диханні як органічна і неподільна цілісність.

Зазначене, проте, аж ніяк не означає, що в творі відсутні чіткі тематичні градації. Досить уважніше вчитися у текст, щоб помітити змістові блоки, кожний із яких характеризується композиційною завершеністю та органічною пов'язаністю з іншим. Так, якщо в зачині твору перед нами постає в загальних рисах неординарна постать та багатогранне обдарування Сковорода – філософа, поета, байкаря, педагога, музиканта, то в подальшому виразно простежуються такі структурні компоненти творчого «Я» видатного релігійного

сходження на гору святості, туди, де щастя без міри і любов без кінця, В. Шевченкові вдалося «піймати» хвилю вічності. У кожному разі, його «Посвята» може сприйматися і як сповідальна оповідь про Вічного, про вічне та про вічність, і як особисте звернення про те, палким виразником і ревним поборником чого був Г. Сковорода. Переконалий, що рецензована книга може посісти чільне місце серед найкращих здобутків вітчизняної скovorodinістики.

Ключові слова: *Посвята, Григорій Савич Сковорода, Віталій Шевченко, релігійний мислитель, мандрівний філософ, богослов.*

The book under review is a rhymed interpretation of the creative work of the prominent philosopher, poet, fabulist, teacher, musician, and religious thinker Hryhorii Savych Skovoroda. In parallel with the remarkable artistic and poetic advantages of the work and the melodiousness of its sound, it is worth noting the high culture of presenting the material and its intellectual level. The 'Dedication...' distinctly reveals such structural elements of the creative self of the outstanding religious thinker as 'Hryhorii Skovoroda and Jesus Christ', 'Hryhorii Skovoroda and the Bible', 'Hryhorii Skovoroda and ancient philosophy', 'Skovoroda's image of the fountain', etc. A major place in the work is occupied by the 'horizontal' theme. It focuses on the complicated spectrum

мислителя, як «Григорій Сковорода і Ісус Христос», «Григорій Сковорода і Біблія», «Григорій Сковорода і антична філософія», «сковородинівський образ фонтана»...

Чільне місце у творі посідає «горизонтальна» проблематика. Її фокус становить непростий спектр відносин Сковороди зі своїм середовищем, яке передусім становили особи, з якими доля зводила Григорія Сковороду під час вчнення ним обов'язків домашнього вчителя, а також викладача Переяславського та Харківського колегіумів. Але й ширшого контексту його комунікативного поля, що знайшло, зокрема, відображення в доволі об'ємистому листуванні мандрівного філософа або оприявлене у спогадах його колишніх знайомих, скидати з рахунку не варто. Бо все разом взяте здатне пролити чимало світла на мотиви вчинків та поведінки «українського Діогена».

Утім, мабуть, не помилюся, якщо, означуючи проблемно-тематичний спектр «Посвяти», найоригінальнішим його структурним компонентом назву поміщений у творі діалог двох свояків (кума й куми). Бо, попри те, що цей сюжет не зовсім відповідав формату «Посвяти», йдеться, на мою думку, про вдалу творчу спробу автора (навіть якщо він свідомо не переслідував такої мети!) зримо показати глибину проникнення ідей мислителя в суспільну свідомість, а також про ті ментальні схильності українського народу, які зберігають свою живучість дотепер і можуть сміливо правити за маніфестацію суспільних

of Skovoroda's relations with his community, which consisted primarily of people with whom fate brought Hryhorii Skovoroda together during his time as a private teacher and teacher at the Pereiaslav and Kharkiv colleges. The concluding part of the rhymed 'Dedication...', in which the celebrant appears in the ranks of the chosen of God as a prayerful and heavenly intercessor for Ukraine, is a real hymn to the life and glorification of the thinker's memorable works. The most striking is the heuristic interpretive approaches and the rich arsenal of artistic and poetic means of expression. Skovoroda's philosophy in all its problematic and thematic diversity is a much deeper phenomenon than it might seem at first sight. It stimulates deep theological reflection and is able to meet the most sophisticated spiritual and intellectual demands of the time and its iconic expressors. In any case, the iconic theology of the great thinker, the language of his symbols, intertextual readings of the biblical narrative, and efforts to overcome the exclusivist psychology of Orthodox theology and other aspects of Skovoroda's philosophy provide much material and grounds for this statement. By considering Skovoroda as a man of God who acquired a mystical experience and chose as his life credo the pious attainment of the mountain of holiness, where happiness is without measure and love without end, Taras Shevchenko succeeded in 'catching' the wave of immortality. In any case, his 'Dedication' can be perceived both as a confessional story about the Eternal, about the

умонастроїв на уособлювану з іменем Сковороди візію. А це не зайвий раз засвідчує неперебутнє значення спадщини видатного Христового подвижника за докорінно змінених історичних обставин, а точніше, за ситуації, коли сучасна держава України змушена виборювати своє право на існування не тільки на фронтах кровопролитних боїв, але й у культурно-ідеологічній царині, протидіючи українцям заангажованим речникам «руського міра». А вони, як півтораєста років перед цим їхні по-імперськи знавіснілі попередники, ладні без утаву та в стані крайнього ідейно-політичного засліплення, все знай повторювати: «Не било, нет і бить не может». Вся різниця полягає тільки в тому, що колись той постулат стосувався мовного питання, а нині історичної підставовості існування Української держави. І зовсім не випадково подальші авторські роздуми про феномен Сковороди поєдналися з проблемним вістрям того, що нині відбувається в Україні, а точніше, з тим викликом, яким стала нинішня російсько-українська війна з її неоімперською маячнею та мілітарним безумом і одним із проявів якого стало цинічне знищення агресором музею Г. Сковороди у Сковородинівці.

everlasting and about eternity, and as a personal confession about what H. Skovoroda was an ardent expressor and zealous advocate. I am convinced that the book under review can take a prominent place among the best achievements of national Skovoroda studies.

Key words: *dedication, review, Hryhorii Savych Skovoroda, Vitalii Shevchenko, religious thinker, wandering philosopher, theologian.*

Справжнім гімном буттю та прославою вікопомних справ мислителя стала заключна частина римованої «Посвяти», в якій ювілянт постає у сонмі богообраних як молитвенник та небесний заступник України. Особливо вражає евристичність інтерпретаційних підходів та багатий арсенал художньо-поетичних засобів виразності.

Зрозуміло, що твір В. Шевченка потребує докладнішого аналізу, однак з неодмінною пересторогою: до нього аж ніяк не можуть бути застосовані загальноприйняті як у науці, так і в богословській практиці критерії оцінки. З гіршого припущення, така спроба була б небезвадною бодай з уваги на ювілейний формат появи «Посвяти...» та її жанрову специфіку і могла б бути порівняна з витівкою, скажімо, затійника, який запропував пісенному журі обрати за критерій оцінки не виконавчу майстерність співака, а обмежитися розповіддю про мелодійну неперевершеність пісні та вказівкою на те, що вона захоплює серця слухачів...

Проте, якщо мені наразі не вільно ігнорувати одне з провідних завдань рецензії, що, зокрема, полягає в стислому обґрунтуванні

важливості й актуальності праці, то нічого наразі за краще не вбачаю, ніж, наслідуючи автора, принагідно покликатися на окремі положення його «Посвяти». Оскільки вони можуть правити за своєрідні духовні маркери, смислові виквіти яких становлять:

- Образ Христа – Образ Того,
з ким Григорій Савич життя своє з'єднав,
А Спасителя за джерело насаги та ідеал свій мав.
- Біблійні натхнення митця, який не у торбині,
а у естві Святе Письмо своїм носив;
Вважав його своєю нареченою, ніжно і віддано любив...
- Символ фонтану, що рівної Господньої
нерівності імперативом став –

Підстав чимало і поживи для небуденних розмислів Шевченку дав. Постає Сквороди, його взаємини із ближніми, також, якщо йти за «Посвятою», мали принад, бо автору ходило не так про з'ясування рис митцевої удачі, його слабкощів чи вад, не про те, яким митець наш був, а чого напрочуд ревно домагався, прагнув, жадав, волів...

Звичайно, що експромтом означене – це не більше, ніж бліда подоба того, що знайшло відображення у «Посвяти» і про яку мені хотілося б порозважати значно докладніше, ніж дозволяють обсягові можливості рецензії. Єдине, що при цій нагоді вважаю обов'язковим зазначити, так це наголосити: для належного оцінювання подвижницького життя Сквороди та понесених ним трудів потрібно «вирости». Мислитель, що називається, копав глибоко і горній лет його богомислення досягнути не всім до снаги. Це застереження стосується чималого комплексу питань, соціальний зріз яких зазвичай кореспондується з мандрівним життям філософа і нерідко зводиться до його звинувачень у «непродуктивності». При цьому напричі забувається, що мовиться про привілей богообраних, який може мати немало релігійних алюзій, з Ісуса Христа починаючи. Не менш ризиковано ставити мислителю в провину те, що під глибшим богословським поглядом здатне витримати найсуворішу критику, включно з тим, що наш «український Першоум»:

- абсолютизував символічну алегорезу Святого Письма;
- противився статусному ототожненню Біблії та Священного Передання;
- виходив із того, що Божий Промисел діяв завжди і скрізь і, керуючись цим засновком, був схильний бачити в Епікурі, а також інших видатних особистостях дохристиянського минулого прояви божественного начала;

- не був схильний перебільшувати значення обрядового благочестя як неодмінної запоруки спасіння;
- концепт «Пізнай себе» вважав тим конструктом, базуючись на якому людина мала починати богопошуки із себе.

Принаймні, зважся хто на такі чи подібні критичні зауваження, то за життя самому Сковороді, а після його упокоєння обізнаним сквородиністам було б що сказати на виправдання тих чи тих ним оприятнених богословських положень. Адже:

- біля витоків символічної алегорези, яка почасти контрастує з усталеною у вітчизняному богослів'ї інтерпретативною практикою Святого Письма, стояли великий каппадокієць Григорій Нисський, найвидатніший східнохристиянський містик Ісаак Сирин, а також преподобний Максим Сповідник; останній взагалі вважав буквально тлумачення Святого Письма таким, що прямо суперечить християнському духу, а отже, виступає непоборною перешкодою до конституювання християнської пневматології;
- розрізняючи відмінності Святого Письма як Слова Божого та Священного Передання як плоду християнського благочестя, Сковорода обстоював позицію, яка, зокрема, цілком узгоджується із вченням свт. Григорія Нисського і за яким було б «богохульним і безглуздим» думати, що Бог насправді вимовляв слова під час акту сотворення, а не благодатно передавав Свою волю Мойсеєві та іншим пророкам. А це той смисловий простір, у розрізі якого богословська думка сходиться на тому, що Біблія є «радіше записом одкровення, ніж самим одкровенням», а «мова біблійного одкровення» функціонально пристосована до тогочасного її людського сприйняття, тобто є тим Об'явленням Слова Божої Істини, авторство якого впливає зі змісту назв біблійного канону і яке нараховує понад п'ятнадцять століть свого формування. Тоді як під Священним Переданням Г. Сковорода розумів актуалізацію Христового благовістя в його церковному освітленні;
- базовий концепт «Пізнай себе» цілком і повністю узгоджується зі святоотцівською традицією, до усталення якої свого часу долучився чималий сонм видатних подвижників духа, у тому числі святі Симеон Новий Богослов, Августин Блаженний, Климент Олександрійський, Григорій Богослов та Григорій Палама;
- називаючи Епікура Христом, Сковорода-богослов мав рацію, бо виходив із того, що всі причетні до істини, хай

би вони були до боговтілення Ісуса Христа язичниками, є християнами або принаймні тими, хто готував людство до прийняття благої вісті Спасителя;

- перебуваючи в опозиції до світу як даності, що стоїть на заваді трансцендентному, Сковорода ані на йоту не відступив від його євангельського розуміння, згідно з яким світ дольний, земний являє собою похоть плоті, похоть очей та гордість житейську (1-е Ін. 2: 15-16);
- вважаючи ревне дотримання правил православного благочестя похвальним, видатний український філософ був, однак, переконаний, що культ-обряд, якщо під ним розуміти «актуалізацію того, що віруючий уже осягнув у вірі, а весь його сенс зводити до того, що культ вводить у Церкву, у новий народ Божий, завдяки осягнутій вірі», не варто перебільшувати на богословській вазі і керуватися тим, що:
 - богослужіння в його зримому прояві є не більше, ніж заохоченням віруючого до динамічного споглядання «безобразних» і «безвидних» істин;
 - у православній Церкві культ-обряд не є і не може бути об'єктом віри, а тільки її результатом, завдяки якому Церква виявляє невимовне, розкриває неосяжне та описує нове життя в Христі з трансцендуванням Господньої смерті та воскресіння Христового включно. Кажучи образно, обрядовий аспект православного богослужіння має такий самий стосунок до Істини, як ноти до партитури, позаяк обряди є лише візуалізацією чи знаковим розкриттям нашого спасіння, яке немислиме ані без правильного визнання засад віри, ані без богоугодних справ на славу Божу.

Отже, з вище зазначеного випливає, що філософія Сковороди в усій повноті її проблемно-тематичного розмаїття – це значно глибше явище, ніж то може здаватися на перший погляд. Вона спонукає до глибоких богословських роздумів і здатна задовольнити найвибагливіші духовно-інтелектуальні запити часу та його знакових виразників. У кожному разі, іконічне богослів'я видатного мислителя, мова його символів, інтертекстуальні прочитання біблійного наративу та спроби подолати ексклюзивістську психологію православного богомислення та інші аспекти філософування Сковороди дають для такого твердження чимало поживи та підстав.

Інша справа, що, перебуваючи на послугах значного числа сковородиністів, а тим паче ентузіастів та аматорів численні фі-

лософські екзерсиси сприймаються і трактуються в переважній більшості по-своєму: як хто вважає за необхідне чи як дозволяють індивідуальні переконання, ерудиція, сфера зацікавлень, дослідницькі підходи, завдання та особисті уподобання.

То ж нічого дивного, що палітра дослідницьких інтерпретацій та мистецьких осягів феномену Сковороди вражає поліфонізмом: одні вважають нашого славнозвісного мислителя передусім видатним просвітителем, другі – людиною Середньовіччя, треті – неперевершеним інтерпретатором Святого Письма, четверті – «першим після отців», п'яті – митцем, чия спадщина являє собою вершинне досягнення українського бароко, шості – будителем народних дум, сьомі – філософом-еклектиком, восьмі – славнозвісним українським філософом, який пересадив на вітчизняний ґрунт чимало образів, ідей та вчень іноземної селекції... І така інтерпретативна мозаїка є практично неосяжною. Таким же пістрявим виглядає й інтелектуальний портрет Сковороди-людини – постаті екстраординарної, доволі химерної, яка вабить і викликає сум'яття, млоїть сумління та інтригує, змушує задуматися над сенсом людського існування і водночас депо пантеличить уяву крайньою ригористичністю у ставленні до світу та до ближніх...

Але, наголошуючи на цьому дослідницькому розмаїтті, важливо під будь-яким оглядом не забувати, що у святочний день 300-літнього ювілею, з нагоди якого написано «Посвяту», яка пройнята духом цього торжества, авторів йшлося про інше, а власне, про пошанування, звеличення та прославлення видатного українського любомудра. І цю мету було досягнуто, а завдання, що з неї випливали, – успішно реалізовано. Розглядаючи Сковороду як Божу людину, що набула містичного досвіду і обрала своїм життєвим кредо чеснотне сходження на гору святості, туди, де щастя без міри і любов без кінця, В. Шевченкові вдалося «піймати» хвилю вічності. У кожному разі, його «Посвята» може сприйматися і як сповідальна оповідь про Вічного, про вічне та про вічність, і як особисте звірнення про те, палким виразником і ревним поборником чого був Г. Сковорода. Під цим оглядом, теза мислителя, яка відома в різних мисленневих варіаціях і яка домінантно зводилася видатним філософом до постуляції: «Якщо ти не з Христом, то все інше позбавлене сенсу», – правила авторів «Посвяти» за ту константну величину, спираючись на яку, він волів з'ясувати повсякчасну актуальність духовно-інтелектуальних запитів мислителя і відповідь на які передбачала осмислення того, хто він, уродженець Чорнух на ім'я Григорій Сковорода? І в чому полягає велич порушених ним ідей, теорій та вчень?

Зрештою, кризь яку б (наукову чи богословську) оптику не розглядалася спадщина мислителя, все одно «в сухому залишку» залишиться безсумнівним:

- Сковорода жив Христом, був Христовим і мав всі підстави не без гордості підсумовувати своє життя добре відомим: «Світ ловив мене та не впіймав»;
- життєве кредо митця цілком і повністю узгоджувалося з імперативністю євангельських настанов;
- нонконформістська вдача мислителя, якщо таку тезу можна бодай почасти поділяти, аж ніяк не може затінювати горніх поривань його духа та чесного життя.

Так чи так, для духовно «спраглого» сучасника видатний мандрівний філософ, що називається, знахідка. Бо його земне життя було невід'ємною частиною вічності, якою він марив і яку тому було сповнене прикмет, чимало з яких могли б правити за взір православним вірянам.

Про ще один аспект рефлексій, який викликає твір В. Шевченка, скажу окремо і не без перестороги. Адже свідомо чи ні логікою своїх окремих розмірковувань автор підводить до думки про можливість, ба й доцільність появи в сучасній Церкві «нового Сковороди», того чи тих достойників у їх збірній сукупності, які символізують образ духовного будителя. Принаймні така проєкція на сучасні українські реалії або подальші перспективи з набором тих інтенцій, які були свого часу до послуг Сковороди, викликає в мене неоднозначне враження. Бо вона дихотомійна: є очікуваною і несподіваною, бажаною і лякливою... Позаяк, з одного боку, благий намір «розбудити сонну дійсність» завжди криє в собі сум'яття, а, бува, й безлад та соціальні збурення з усіма їх сумними наслідками. З іншого боку, за потенційної можливості появи у православному світі ревнителів сквородинівського штибу церковний провід матиме непоганий привід для «імунізації» пастви від тих небезпек, які чигають на сучасного православного християнина і який має постаратися з усіх сил, щоб гірше із можливого не завітало у дім нашого земного буття...

У цілому, не бажаючи порушити розумні межі обсягу рецензії, хочеться рекомендувати до прочитання рецензовану книгу, яка не без підстав може посісти чільне місце серед найкращих здобутків вітчизняної сквородиністики, а на його автора закликати Боже благословення на подальші богоугодні труди.